

Проф. д-р ик. н. Велчо Стоянов

НЕОЛИБЕРАЛНАТА ФИНАНСОВА СИСТЕМА – ПРОВОКАТОР И ГЕНЕРАТОР НА ГЛОБАЛНАТА ФИНАНСОВО-ИКОНОМИЧЕСКА КРИЗА И ОЧАКВАНИЯТА СЛЕД НЕЯ

Изложени са възгледите на автора относно фундаменталните причини за световната финансово-икономическа криза. Очертани са нейните специфични проявления и е направен опит да обоснове необходимостта от охлаждане на алчността чрез позабравената древна мъдрост и универсален принцип – хармонията.

JEL: F01; G10; P10

Ако обърнем поглед назад към историята на човечеството, ще установим, че тя е низ от противоположни “райски” и “адски” периоди или такива на хаос и на ред. Под “адски” периоди имаме предвид войни, природни бедствия, епидемии и социално-икономически кризи.

Светът вече е в обятията на “злите сили”, наречени финансово-икономическа криза или депресия, аналогична на тази от 1929 г.

I.

Като казваме (в заглавието), че неолибералната финансова система е провокатор и генератор на настъпилата през 2007 г. и бурно разрастваща се през 2008 г. световна или глобална финансова криза, имаме предвид точно определен неин елемент или сегмент – финансовите пазари въобще и дерегулираните и спекулативни до невероятен предел фондови борси.

Кризата фактически тръгна от американския ипотечен пазар. Алчността на американските (ипотечни) банкери разшири до хипертрофирани мащаби ипотечното кредитиране, което помагаше на строителните фирми по-лесно и по-бързо да продават продукцията си, а на американските граждани – да си закупят жилища и други имоти чрез ползването на ипотечен кредит. Но в средата на 2007 г. все повече ипотечни кредитополучатели се оказваха в невъзможност да обслужват кредитите си, а банките и кредитиращите институции въобще започнаха да изпитват финансови затруднения. Финансовата система обаче е нещо като скачени съдове и затрудненията на ипотечния сектор засегнаха и другите ѝ области, а чрез тях кризисната вълна неизбежно се пренесе и в реалния сектор.

Епицентърът на финансовите трусове (логично) се оказаха САЩ. Тези трусове преминават през две основни етапа: глухи тътнежи през 2007 г. до есента на 2008 г. и силно разтърсващи трусове с впечатляващи последици – поражения и бързи мерки срещу тях.

Впрочем още през пролетта на 2008 г. се създадоха условия за силен (финансов) трус, но той се размина. Имаме предвид изпадналата в сериозни финансови затруднения водеща инвестиционна банка Bear Stearns. Нейният

фалит беше преодолян чрез изкупуването ѝ със съдействието и на ФРС от SP Morgan Chase.

Пазарите се поуспокоиха, но затишието се оказа пред буря. Финансовото цунами, както го наричат някои автори, бурно връхлетя над финансовата система на САЩ. Паднаха и първите големи жертви. Правителството предприе драстични спасителни, и то щедри, мерки, на сума от 700 млрд. USD. В началото на есента (2008 г.) двете водещи американски инвестиционни компании – Fannie Mae и Freddie Mac, смятани за стожери на ипотечния бизнес, се оказаха пред фалит. За да ги спаси, правителството ги “национализира”, като инвестира във всяка от тях по 100 млрд. USD (!).

Четвъртата по големина банка в САЩ Lehman Brother обяви фалит за лоши активи за над 600 млрд. USD. Световният лидер в застраховането - American International Group (AIG), за да не фалира, също беше “национализиран” – срещу 85 млрд. USD държавата изкупи 80% от лошите му активи.

Прочутата Merrill Lynch беше “спасена” чрез изкупуването ѝ от Bank of America. Останалите две (последни) много известни инвестиционни банки - Goldman Sach и Morgan Stanley, с благословията на ФРС (ФЕД) се преустрои (трансформира) в класически търговски банки.

Последва и забраната (от съответните регулаторни органи) на късите продажби на финансови активи на борсите в Ню Йорк (Wall Street), Лондон и Франкфурт... Финансовата криза обаче продължава...

Отделните национални икономики обаче не са автархични, а силно взаимосвързани и взаимозависими, особено в условията на глобализацията. Така финансовата криза постепенно набра и продължава да набира скорост и се превръща в системна световна или по-скоро глобална финансово-икономическа криза или депресия от рода на тази от 1929 г. Нека обаче не забравяме, че тя беше предшествана от няколко структурни и регионални финансови кризи – от валутната криза, последвала отмяната на златния стандарт на американския долар през 1971 г., до “генералната репетиция” за световна или глобална криза в лицето на т.нар. тихоокеанска финансова криза (от Мексико през целия тихоокеански регион до Русия и Турция) в края на миналия век.

Впрочем *кризите са иманентни на пазарната икономика* и най-вече на дерегулираната или свободната и спекулативната такава. Ако погледнем данните (и графиката), публикувани във в. “Монд дипломатик” (бр. 11 (49) от ноември 2008, с. 8-9), ще видим, че на американската борса от 1910 докъм 1925-1926 г. спекулата се задържа в умерени (и стабилни) граници, след което кривата тръгва нагоре; около 1930 г. тя се “укротява” и се връща към изходното си положение от 1910 г.; след 1945 г. се устремява нагоре, а след 1990 г. и особено след 1995 г. тя просто изригва и се изправя почти вертикално нагоре – следва известен спад около 2000 г. и отново експлозия през 2006-2007 г., когато започва обаче да пада почти отвесно надолу.

И така борсовият индекс от около 100 през 1910 г. достига през 2006-2007 г. 14 500 пункта, или повишаване 145 пъти (!), докато икономическият

ръст на света, измерван като световен брутен вътрешен продукт (СБВП), се е повишил от 1900 до 2000 г. 18 пъти¹ - той е вече 66 трилиона USD.

В литературата се сочи, че финансовите инструменти, които се търгуват на фондовите борси, изразяват и отразяват до 5% от стойността на реалните активи, а останалите над 95% са “спекула върху спекулата” или “куха икономика” (по Л. Търоу и П. Дракър). Не виждат ли хората невероятното “разминаване” между действителната или реална стойност на активите и тяхното спекулативно пазарно-борсово изражение? Този въпрос задава Л. Търоу и веднага дава отговор: да, виждат го, но не могат да устоят на своята *алчност*. Впрочем тази алчност дори се цени и се поощрява от (нео)либералната теория и идеология.

Алчността (на пазарните субекти) се третира не само като основополагаща ценност на пазарната икономика и общество; на нея се гледа едва ли не като на “перпетум мобиле” на пазара и пазарната икономика. Би могло да се каже, че фаворизирането на индивидуализма-егоизма накърнява и причинява ерозия на общностното или съборно (както го нарича църквата) начало. Подценява се обстоятелството, че човекът е това, което е, благодарение на общността. Робинзон е само литературен герой. Евентуални негови последователи могат да бъдат само чудаци или експериментатори. В противен случай ще станат тарзановци, т.е. ще се върнат в джунглата. Характеристиката на Аристотел за човека като “социално-политическо животно” се потвърждава от хилядолетната човешка история. Вярно е, че съвременните технологии правят хората по-независими един от друг; налице е и криза на някои социални институции (семейството, църквата, отслабва ролята на националната държава в условията на регионализация и глобализация). Човекът обаче си остава човек..., докато не се превърне в киборг... Но вероятно и тогава ще има киборг-общности. Впрочем да оставим тази тема (поне засега) на фантастите.

Все пак “историята ни учи, че наличието само на съревноваващи се (конкуриращи се – б.а., ВС) индивиди и липсата на общностно сътрудничество също не дава (добри – б.а., ВС) резултати”.² И още, “че хиляди години хората са били в състояние да поддържат дълготрайния колективен интерес, който е бил по-силен от краткотрайния индивидуален интерес”.³

Идеята, че колективът, общността е само механична съвкупност от индивиди и/или личности, е антиисторическа и опасна за кохезията, интегритета, сцеплението в рамките на социума и неговите институции - Л. Търоу говори метафорично за необходимостта от “социално лепило”, без което социумът и неговите институции губят своята устойчивост.

Противопоставянето на индивидуалистичното срещу общностното в края на краищата се отразява негативно, дори разрушително по отношение на

¹ Институт “Уорлдуоч”. Състояние на планетата. С.: Изд. “Книжен тигър”, 2008, с. 29.

² Търоу, Л. Изграждане на благосъстояние. С., 2000, с. 294.

³ Пак там, с. 441.

общностното начало, характерно за цялата цивилизационна история на човечеството.

В опитите за организирано и дори глобално противопоставяне на настъпващата криза неолибералите се самоопровергават, доколкото прилагат кейнсиански регулации и марксистки национализации.

Вярно е, че кризите коригират нежелателните последици от дефектите на свободния пазар като неефективност, нерационалност, прекалено висока спекула, но на твърде висока социална цена. Или “всяко зло, за добро”, както гласи народната мъдрост. “Доброто” на кризата е, че “...събужда общественото внимание и кара (по-скоро принуждава – б.а, ВС) демокрациите да започнат да действат”.⁴ Впрочем тя събужда съзнанието и провокира действието на целия (демократичен) електорат. Но всичко това е “качулка след дъжд”, придружен със силна и (почти) повсеместна градушка.

За да разберем по-добре висотите на спекулата, вътрешноприсъща на пазара въобще и на финансово-борсовия пазар в частност, която е силен кризисен фактор, ще припомним, че при т.нар. срочно-опционни сделки на падежа им контрагентите не разменят помежду си никакви активи, а непозналият само изплаща разликата в цената (печалбата) на познатия. Както при хазартните игри – познатите или улучилите печелившите числа печелят, а непознатите или неулучилите – губят, т.е. плащат. Ето защо борсите започнаха да се наричат казина, а взаимосвързаните с тях икономики – казино-икономики или хазартни икономики.

Пред здравомислещите икономисти никога не е стоял въпросът ще има или няма да има криза, а кога тя ще се случи и какви ще бъдат нейните мащаби и последици. Например Л. Търоу още в края на миналия век заявява: “Никой не знае кога и къде ще настъпи финансовата криза и колко голяма ще бъде тя. Напълно сигурно е обаче, че такава криза ще има!”⁵

Успокояващо е все пак, че докато управляващите или правителствата през 1929 г. не са се вслушали в съветите на Дж. М. Кейнс да предприемат ответни антикризисни мерки, то съвременните правителства, дори и най-дясно либералните, реагираха трескаво, предприеха енергични мерки и изготвиха специални и щедри във финансово изражение антикризисни програми, общо за над 1.5 трилиона USD досега. Те бяха подкрепени и от международни финансови и други организации. Налице е опит и стремеж да се изгради общ световен фронт срещу кризата.

II.

Характерни са обаче две основни неща, свързани със сегашната финансова криза, чиято зловеща сянка бързо покрива “глобалното село” и става все по-плътна:

⁴ Търоу, Л. Изграждане на благосъстояние..., с. 444.

⁵ Търоу, Л. Бъдещето на капитализма. С.: Изд. “В. Люцканова”, 2000, с. 346.

Първо, комично е, че съвременните неолиберални и провеждащи последователна неолиберална политика правителства, които боготворяха пазара, отричаха фундаментално Маркс и отхвърляха категорично Кейнс, се оказаха добри техни ученици. Имаме предвид широкомащабните и щедри (във финансово отношение) антикризисни програми в сила на Кейнс и национализациите в духа на Маркс на свещената и неприкосновена частна собственост на застрашените от фалит ключови финансови институции. Кризата бързо изпари непоклатимата вяра във всевиждащата и всемогъща “невидима ръка” на пазара, “на най-великия социален механизъм на цивилизацията” (по Ал Гор). Да, пазарът наистина е велик социален механизъм на цивилизацията, но притежава и велики слабости, недостатъци и пороци,⁶ които се подценяваха и дори пренебрегваха от влюбените в него неолиберали. Беда и цинизъм е, че някои от тях продължават да препоръчват приватизации, по-малко държава, повече пазар, дори като лек срещу кризата.

Второ, съвременната световна депресия или криза протича при нови условия в сравнение с тази от 1929 г. Какво имаме предвид:

● Окончателна *демонетизация на златото* (от август 1971 г.) и пълното и абсолютно господство на парите-сурогат, на политическите пари или “парите кръгли икономически нули” (по М. Фридмън). По такъв начин обективната граница на инфлацията изчезна и тя се оказа изцяло в ръцете на икономизиращите се политици. Вече са в оборот понятия като “политическа търговия”, “политически маркетинг”, дори “търговия със закони”.

● *Хипертрофирано съотношение между реален и финансов сектор*. През последните няколко (следвоенни) десетилетия финансовият сектор надмина реалния, измерван като СБВП, над 40 пъти, а обема на външната търговия – над 200 пъти!⁷

Вярно е, че т. нар. обслужваща сфера (в случая олицетворена от финансовата) е твърде важна, но не бива да се забравя, че тя е произлязла от реалния сектор и е призвана да го обслужва. Пренебрегва се обстоятелството, че тази сфера не би могла да съществува без реалния сектор. От него е зависима и сърцевината на обслужващата финансова сфера – борсата, вкл. нейните брокери. Не би могло да има борса, ако реалният сектор не е изградил сградата, в която се помещава, и не е създал нейното оборудване, представлявано преди всичко от компютрите и мрежата между тях, вкл. електронното табло.

Без своя компютър и телефон (все произведения на реалната икономика) съвременният борсов брокер е безпомощен и жалък.

Въпреки всичко финансовата икономика обслужва реалната, а не обратно, но очевидно е нелогично (меко казано) обслужващата финансова икономика да надвишава над 40 пъти обслужваната реална икономика.

⁶ Вж. *Стоянов, В.* От Царството Божие до Царството на парите. С.: ИК “Галик”, 2008, с. 170 и сл.

⁷ Вж. Монд дипломатик, ноември 2008, бр. 11 (49), с. 12.

● Невероятно *спекулативният* характер на *“светая светих”* на *съвременната пазарна икономика – фондовите борси*. Някои автори находчиво оприличават тази *“спекула върху спекулата”* като обърнати почти едно срещу друго криви огледала, които деформират до неузнаваемост процесите в реалната икономика.

● *Дерегулирането на пазара* въобще и на финансово-борсовите пазари в частност. Така нареченият данък Тобин (минимален данък върху борсовите обороти с оглед на прозрачност, наблюдение, анализ и възможност за превантивна реакция) вече около три десетилетия се коментира и предлага за приложение в практиката, но трубадурите на свободния или дерегулиран пазар не искаха да чуят за него.

● *Глобализацията* и произтичащата от нея взаимосвързаност и взаимозависимост на съвременните национални икономики - метафората за съвременния свят е *“глобално село”*.

● Сегашната глобална криза протича в условията или под сянката на *други две кризи – духовно-културната и екологичната*, които непрекъснато се разширяват и задълбочават. Тук ще приведем само два цитата от две авторитетни издания, които синтезирано изразяват техните мащаби и значение.

Участникът в предходни президентски кампании и известен икономист на САЩ П. Бюканън издаде в началото на XXI век книгата си със стряскащото заглавие *“Смъртта на Запада”*. В нея той утвърждава тезата, че *духовно-културната криза* (нарича съвременната западна култура антикултура) е главният смъртоносен фактор за Запада. Той предрича, че *“градивното бъдеще принадлежи (не на Запада, а) на развиващия се свят”*.⁸

За мащабите и опасностите от екологичната криза вече знаят всички. Най-авторитетният научен институт, който изследва нейните проявления и последици, е *“Уорлдуоч”*, базиран в САЩ. В неговото ежегодное издание четем невероятната стряскаща констатация: *“Планетата ни е изчерпала своя екологически капацитет през 70-80-те години на миналия век!”*⁹

Може би П. Бюканън и Уорлдуоч пресилват нещата, за да стреснат тези, които трябва да предприемат нещо срещу духовно-културната и екологичната кризи, но последиците от тях са от изключителна важност за бъдещето на човечеството.

Изтъкнатите нови условия, при които протича съвременната глобална криза, вероятно ще й придадат по-специфичен облик и характер в сравнение с предшествалата я от 1929 г. Все пак обаче тя си остава криза. Ако приемем метафорично, че дерегулираният свободен пазар е социален рай или води към такъв (според (нео)либералите), то обусловената от него (свободния пазар) криза трансформира социалния рай в социален ад, по-жесток от който са само войните.

⁸ Вж. Бюканан, П. Смърть Запада (пер. с англ.). Москва: Изд. “Прогрес”, 2003, с. 28.

⁹ Институт “Уорлдуоч”. Състоянието на планетата’2004. С.: Изд. “Книжен тигър”, 2004, с. 43.

III.

Настъпващата криза и трескавите национални, регионални и глобални действия и опити за ограничаването и противодействието срещу нея пораждаат изключително интересни въпроси:

1. Провали ли се неолиберализмът, който абсолютизира и обожества свободния (дерегулиран) пазар?

2. Трескаво и спешно предприетите антикризисни програми и мерки от кейнсианския и дори от марксисткия арсенал само еднократен характер ли ще имат, докато се преодолее кризата, а след това всичко ще се върне в старото русло, или неолибералната парадигма ще претърпи “ремонт”, като й се имплантират кейнсиански и по-сериозни социални елементи?

3. Ще стане ли отново актуален Джон М. Кейнс и К. Маркс (марксизмът) и свързаните с него леви идеологии и движения?

Смятаме, че на тези въпроси може да се отговори положително, без, разбира се, да се абсолютизират нещата. Защото крайностите при организирането и управлението на социума не са възможно най-доброто решение. Като казваме крайности, имаме предвид социализъм-комунизъм, от една страна, и социалния дарвинизъм, към който ни водеше (нео)либерализмът, от друга.

Социализъм-комунизъм (или нещо подобно, например анархизъм), т.е. крайното “ляво”, е социално привлекателен, но за него пък е пасив “икономическата недостатъчност”. И обратно, пазарният капитализъм и прословутата му “невидима ръка” в края на краищата водят до социалния дарвинизъм (крайното “дясно”). Той (пазарният капитализъм) осигурява икономическа динамика и ефективност, но страда от “социална недостатъчност”.

Следователно както крайно “лявото”, така и крайно “дясното” се “разминават” с хармонията, те “произвеждат” дисхармония и дискомфорт, дори дивергенция.

“Златното сечение” между тях (най-“лявото” и най-“дясното”) е социалното пазарно стопанство и държава, държавата на всеобщото благоденствие, което/която неолиберализмът започна активно и системно да разгражда под девиза *“По-малко държава, повече (дерегулиран) пазар” върху основата на индивидуализма-егоизма.*

От древни времена се спори как да се управлява социумът – по законите на природата или по собствените му закони. Доколкото той е част от природата, неизбежно трябва да се съобразява с нейните закони и капризи. Социумът обаче е уникалната или разумната част от нея. Освен това човекът е морална личност и трябва да прави избор между “добро” и “зло”. С други думи, разумът му (според Далай Лама) е не само негово уникално предимство, но и уникално “проклятие”, доколкото може да се използва не само за “добро”, но и за “лошо”.

Самият човек е (поне) двуизмерен, доколкото е органично единство от телесно-биологична и разумно-духовна същност. Опитите да се приложи

естественото начало и право по отношение на социума противоречат на разумно-духовната му същност. Това води до постулати, че “човек за човека е вълк” и че социумът е в перманентна война на “всеки против всички” (Т. Хобс).

Съвременната версия на този постулат е, че “*всичко е бизнес (върху пазарно-егоистична основа), а бизнесът е война*” за пари, с които почти всичко може да се купи. Бизнесът и пазарът обхванаха тотално икономиката, но те проникнаха и навлязоха дълбоко и в останалите сфери на социума – политиката и културата, вкл. религията.

Религията хилядолетия е доминирала, дори е господствала над икономиката, политиката и културата, вкл. науката, израз на което е т.нар. *фидеизъм*. През късното средновековие обаче и особено при и след Просвещението доминиращото и господстващото място на религията се заема от политическата власт, т.е. от държавата. Впрочем борбата между религиозната и политическата власт за надмощие и доминация съпровожда почти цялата история на цивилизацията. Католическата църква е създала теорията за “двата меча” – символите на религиозната и политическата власт, единият от които неизменно е в ръцете на главата на римо-католическата църква – папата, а другият той предоставя на достойните и благословени от него крале, царе, императори. Или папата е легитимирал властта им, т.е. символично им е предоставял меча на политическата власт чрез тяхното коронясване.

“Най-великият социален механизъм на цивилизацията” – *пазарът*, след индустриалната революция започва обаче все по-активно да прониква в политиката и културата, вкл. религията. Неговата сянка над тях става все по-плътна, за да се стигне до девиза, че всичко е бизнес (пазарен), а бизнесът и пазарът са форма за водене на война за пари, които осигуряват благополучие, почести, власт (дори всевластие). Както е казал поетът, “имаш ли пари, ти си кум и сват и брат, нямаш ли парици, ти си просто диване и си какво ли още не” (П. Р. Славейков).

Тъкмо хазартът и неговото съвременно проявление – фондовата борса, е институцията, която за твърде кратко време може да реализира мечти за бързо и лесно забогатяване и издигане към върха на социалната стълбица. Но също толкова лесно и бързо обаче може да се загуби на нея и да се падне на социалното дъно. Рано или късно обаче спекулативният балон се пука или по-точно гръмва и почти всички се оказват в мирновременния социално-икономически ад, наречен депресия или (финансово-икономическа) криза.

Религията твърде дълго е опекуствала над икономиката и е диктувала правилата на икономическата игра. Най-фрапиращият случай е религиозното противопоставяне на лихвата, коригирано по-късно официално от папата (ислямът обаче продължава да се съпротивлява срещу нея). Не е пресилено да кажем, че много от постулатите в Библията противоречат на пазарно-паричната логика. Впрочем на нея противоречи (поне формално) целият църковен живот и религиозните учения, които, ако използваме съвременната политическа терминология, можем да характеризираме като “леви”, а

църквата – като колективистична организация (каквато впрочем е и държавата). Може би най-типичният случай в това отношение е казаното в Библията, че богатите по-скоро ще минат през иглени уши, отколкото да влязат в Царството Божие.

Така че Библията и християнската религия и църква (с определено изключение на протестантството) не биха могли изцяло да се приемат за поддръжници на либерално-консервативната идея и практика. И до ден-дневен социалната доктрина на Светия престол си остава ляво ориентирана. Ако човек чете откъси от социални енциклики на папите, остава с впечатление, че са писани от хора с “леви” убеждения, едва ли не от марксисти.¹⁰

Управляващите царе, крале, императори също са били представители на Бог върху своята територия. Те са благославяни от папата и мечът на политическата власт им е връчван от него (наместникът на Бога върху Земята), но отдавна вече не е така. Демокрацията (макар и в определена степен формална) превърна и издигна народа (електората) в суверен, а управляващите – в изпълнители на неговата воля.

Новото време установи както религиозна, така и политическа и икономическа свобода и демокрация, а също и културен плурализъм. Всичко това е много добре, но... за съжаление под сянката на всепроникващия пазар и неговия всевластен Бог – парите.

Религиозната свобода и демокрация е по-специфична тема. Тук бихме желали да направим известен паралел само между политическата и икономическата свобода и демокрация.

Синтезиран израз на *политическата демокрация* е правото на всеки гражданин (като електорална единица) да избира и да бъде избран (а също мандатността и решенията да се взимат от мнозинството). Изборът в случая е индивидуален, персонален, личностен, на електоралната личност.

При *икономическата демокрация* всички (формално) са равнопоставени пред “негово величество” пазара, но принципът при гласуването при пазарно-икономическата демокрация е *една капиталова единица (една акция или един дял) – един глас*. В случая гласът е на капитала, респ. на парите или на субекта, който ги притежава, т.е. е техен собственик.

Историческото развитие обаче е наложило нещо като полигамен брак по сметка между икономиката в лицето на пазара и парите, от една страна, и религията и политиката, а частично и културата, от друга. Културата все още се съпротивлява, но съпротивителните ѝ сили намаляват, което би могло да се каже и за религията. Може би метафорично, но по-реалистично това не е същински брак (макар и по сметка), а живеене на семейни начала, но без да е официално.

Макар че религията, икономиката и политиката са артефакти, културата през последните над 150 години и особено през последните десетилетия все

¹⁰ Вж. Стоянов, В. От Царството Божие до Царството на парите..., с. 60 и сл.

по-активно се комерсиализира или “опазарява”, ако може така да се каже. Именно това е първостепенният фактор за нейната (задълбочаваща се) криза.¹¹ Твърди се, не без основание, че пазарът убива културата. Впрочем тя е била под влиянието, въздействието и опеката на някои от своите творения – религията, държавата, икономиката в лицето на пазара. Прав е обаче А. Тофлър, че “за прогрес са необходими умове, свободни от веригата на държавата и на религията”,¹² но и от деформиращото влияние и въздействие на пазара и парите. Впрочем диалектиката между тях е изключително сложна, но доминирането на културата е за предпочитане.

В процеса на историческото развитие и преди всичко след т.нар. ново време пазарът и парите (символите на либералната икономика) завладяват тотално не само икономиката, но проникват все по-широко и по-дълбоко и в останалите сфери на социума, който става все по-подвластен на “невидимата ръка”. А това е по-скоро беда, отколкото благо.

С други думи казано, *либералният дерегулиран пазар провокира и генерира не само циклични финансово-икономически кризи, но и перманентна духовно-културна криза в съчетание с екологичната*. Всичко това е основание да се говори за много по-широка *цивилизационна криза*, изходът от която е трудно предсказуем. За едни той е оптимистичен, за други – апокалиптичен.

Обикновено за всяка болест (кризата е социално заболяване) съществува лек (с изключение на рака и СПИН, но вероятно и за тях ще се открие такъв). Между настъпването на дадена болест до откриването на ефикасни лекарства срещу нея винаги е имало времеви лаг, но през това време тя взема своите жертви. Рецептът на (нео)либералите е повече пазар, т.е. вместо да се обуздава, огънят да се разпалва по-силно. Има основания да се надяваме, че настъпващата криза ще притъпи цинизма и ще охладни алчността на влюбените в “невидимата ръка” на пазара, който в края на краищата създава дисхармонично, дори дивергентно общество; той в края на краищата се самоотрича (стара теза, която отново става актуална).

Безспорно е, че както настъпващата глобална финансово-икономическа криза, така и тоталната цивилизационна криза създава нарастваща дивергенция, напрежения, дисхармония и дискомфорт в социума. Случаят е подходящ да си припомним за прадревния универсален принцип за *хармонията*, лансиран от източните мъдри философии и религии като “златно сечение”, “златна среда” или “среден път” (на развитие). Именно по него беше тръгнал Западният свят след Втората световна война, прокаран от кейнсианството. Впрочем Кейнс е по-скоро мъдър, отколкото оригинален. Мъдростта изисква да изоставим екстремните “леви” и “десни” пътища и да

¹¹ Повече за духовно-културната криза вж. *Стоянов, В.* Парите и смъртта на Запада през призмата на глобализацията, С.: ИК “ГАЛИК”, 2005, с. 104 и сл.

¹² *Тофлър, А.* Трусове във властта. С.: Изд. “Народна култура”, 1996, с. 414.

поемем средния път – социалното пазарно стопанство, което неолиберализмът около три десетилетия системно разграждаше.

След около 70 години експерименти светът се убеди, че крайно “лявото” в лицето на социализма-комунизма е погрешно. Дали 30 години необуздан неолиберализъм, който ни доведе до прага на социалния дарвинизъм, до тотална социално-цивилизационна криза не са достатъчни, за да се разбере, че и крайно “десният” път е неприемлив? Още повече, че той има за своя методологическа основа противоречащата на разума, духа и морала, на хуманизма въобще, стара теория за природното или естественото начало и право. То, както и алчността, са адекватни на телесно-биологичната, но не на разумно-духовната същност на човека.

Впрочем диалектиката между двете начала у човека – природно-телесно-биологично-егоистичното и разумно-духовно-морално-алтруистичното, е изведена от религията като непримирима (на живот и смърт) борба между “доброто” (божественото) и “злото” (сатанинското).

Бедата е, че “различните неща по различен начин виждаш ги ти, от тук изглежда светъл мракът, оттам тъмнее светлината” (мисъл на неизвестен древен китайски философ), т.е. “доброто” за едни е “лошо” за други, и обратното - ценностите за различните хора могат да се окажат противоположни. Свободата за един/едни може да се окаже несвобода за друг/други, затова свободата на един/едни трябва да се простира дотам, докъдето не се нарушава свободата на друг/други, т.е. и свободата също изисква социална хармония.

Прав е арабският поет-философ Омар Хайям, че “човекът в огледалото на света е многолик, той е нищожен, но той е и безмерно велик”. Едва ли обаче някой би възразил, че инстинктът въобще и алчността в частност могат да са предпоставка и основа за величие.

Очевидно е, че бъдещето ни изправя пред решаващо, а може би и фатално изпитание! Ако мъдростта, т.е. разумът, не обуздае алчността, т.е. инстинкта, едва ли ни чака нещо добро!

IV.

Очевидно крайно време е да се разбере “необходимостта от преразглеждане на някои фундаментални икономически възгледи”,¹³ защото “физически и философски светът е много по-различен от този, който са познавали А. Смит, Д. Рикардо и други ранни икономисти”.¹⁴ Това все още не са го разбрали преди всичко техните съвременни последователи и адепти. По същество икономическата действителност през последните няколко десетилетия, се е променила толкова много, че поражда “необходимостта от

¹³ Гарднър, Г., Т. Пру. Зараждане на устойчивата икономика. – В: Институт “Уорлдуюч. Състояние на планетата” 2008. С.: Изд. “Книжен тигър”, 2008, с. 31.

¹⁴ Пак там, с. 31.

ново икономическо начало... от един нов вид икономика – устойчивата икономика”.¹⁵

Новото икономическо начало, новият вид икономика не са нечие хрумване. Те са обусловени или детерминирани от физически и философски променения съвременен високотехнологичен (информационно-интелектуален) и глобализиран свят. В случая имаме предвид следните промени:

Първо, от екологичен характер. Класическото разбиране, че природните ресурси са неизчерпаеми, че икономическият растеж няма предели, е остаряло, неотговарящо на съвременните реалности. “Човешката история вече не може да бъде писана независимо от природата”¹⁶, още по-малко в нейна вреда.

Второ, от биофизически характер. Още когато населението на Земята е било около 1 млрд. човека (по времето на А. Смит и Д. Рикардо), известният преди всичко като икономист свещеник Томас Малтус е изразил усещането си за биофизическите проблеми, които произтичат от несъразмерния ръст на населението и възможностите на производството да задоволява потребностите му. Оказа се обаче, че ръстът на населението и неговото производство и потребление пораждаат проблеми не само с очертаващия се все по-стър недостиг на невъзпроизводими природни ресурси, но и с нарастващите грамади от отпадъци и увеличаващите и разширяващите се депа и сметищата за тях (както регламентирани, така и нерегламентирани). Нарушиха се екологичните баланси, очертават се драстични климатични промени.

Трето, способността на пазара да произвежда наред с изобилието от стоки и услуги и невероятни социално-икономически неравенства, които многократно превишават естествените или физическите и интелектуалните различия между хората. Бедата е, че тези неравенства се разширяват и задълбочават в национален, регионален и глобален мащаб. Например през 60-те години на миналия век разликата между най-бедните и най-богатите държави е била около 30-40 пъти, а вече е над 450 пъти! Богатите стават още по-богати, бедните – по-бедни, средната класа се топи. Според Н. Гудуин, “самата дефиниция за (пазарно-икономическа – б.а.,ВС) ефективност съдържа одобрение на неравенството”¹⁷.

Четвърто, “невидимата ръка” на А. Смит (която съгласува индивидуалния с обществения интерес) е велика идея”,¹⁸ но е свързана и с велики провали, породени от игнориране на новите екологични, биофизически, социални и духовно-културни реалности, които обуславят вече перманентна екологична, биофизическа, социално-икономическа и духовно-културна кризи, пораждащи от своя страна все по-тревожни проблеми с глобални измерения.

¹⁵ Гарднър, Г., Т. Пру. Цит. съч., с. 30 и 31.

¹⁶ Пак там, с. 31.

¹⁷ Пак там, с. 33.

¹⁸ Пак там.

Неолибералната финансова система – провокатор и генератор на глобалната...

Според Л. Търоу пътят, който е поело човечеството, води към “колективно социално самоубийство”.¹⁹

Очевидно е, че за да се спаси човечеството от “колективното социално самоубийство” мантрата неизбежно трябва да се коригира и промени – от “повече пазар” към “повече мъдрост”, от краткосрочна изгода към дългосрочна екологична, социална и конструктивна духовно-културна устойчивост и хармония на социума с природата, както и в рамките на самия него.

В противен случай се натрапва хамлетовската дилема: ще бъдем или няма да бъдем *човеци*, обитаващи прекрасната планета *Земя*! Ако е вярна хипотезата на Н. Ръорих, че човекът се е преселил на Земята от Луната, е очевидно, че трябва да се търси нова подходяща планета за превръщането ѝ в лунен пейзаж...

Възможностите на човешкия разум за избор въобще и между “доброто” и “злото” по-конкретно са уникални. Дали обаче това е израз на универсалния принцип на диалектиката (открит още в дълбока древност и реанимиран от Хегел и Маркс), или е проклятие на твореца към първочовеците (Адам и Ева), които са погазили изричната Му заповед да не вкусват от забранения плод – плода на дървото на познанието.

Но нека да оставим ребуса с хилядолетна давност на философите. През глобалното либерално-пазарно човечество настъпващата финансово-икономическа криза поставя по-прагматичен въпрос за избор – накъде след кризата? Отново ли към краткосрочната индивидуално-егоистична изгода, постигана посредством механизма на свободния (либертариански) пазар, или връщане към хилядолетната традиция на зачитане, уважение и доминация на дългосрочните общностни блага? Доказано е, че това може да се постигне въз основа на кейнсианската парадигма чрез определено социализиране, морализиране и в крайна сметка хуманизиране на пазара. Именно подобен подход и избор в най-голяма степен отговаря на изискванията на универсалния принцип за хармонията въобще и за социалната хармония в частност.

22.XI.2008 г.

¹⁹ Търоу, Л. Бъдещето на капитализма..., с. 452.